

RÉGI DOLGAINKRÓL (IV.)

HERCEG JÁNOS

Vértesi Károly irodalmi ambíciói, úgy látszik, hatással voltak egész családjára. Kiterjedt atyafiságában sok volt a literátori hajlam, a Városyak, a Virterek, a Borovszkyak inkább a tollat forgatták, mint a kardot, amire egyébként az ő idejükben nem is igen volt még alkalom.

Csak egyikük próbált a családban tollal és karddal egyszerre érvényesülni, a fiatal Virter Ferenc, Vértesi unokaöccse, de csakhamar elhagyta harci kedve, s azután már élete végéig kitartott a civil élet szolgálatában.

Virter Ferencnek a literátor nagybácsi legfőbb példaképe lehetett, ezért vállalkozott már egész fiatalon egy tengeren túli utazásra, s évekig kinn maradt Amerikában. Mert nem elégedett meg az útleírók felületes benyomásaival, alaposan szerette volna megismerni az Újvilágot. Amerikában akkor már, a századvég idején, kialakultak az osztályellentétek, s egy új demokrácia indult ugyanakkor hódító körútjára, amelynek az irodalomban Walt Whitman, a költő volt a legfőbb szószólója.

Virter Ferenc viszont véletlenül megismerkedett Carnegie-vel, a világszerte ismert milliomossal, aki gyári munkásból lett az Egyesült Államok egyik leggazdagabb embere. Carnegie szerette hangoztatni, hogy nem felejtette el a múltját, közdelmes gyerekkorát, s mesébe illő vagyonából emberbaráti alapítványokat tett. De ugyanakkor könyörtelenül elfojtotta a trösztjéhez tartozó acélmunkások bérmozgalmát, miközben a büntetéstől és megbélyegzéstől se riadt vissza.

S a hódási születésű Virter Ferenc karriert csinált: a Carnegie-háznak magántitkára és amolyan sajtófényke lett. Egy több hónapos utazást is tett a családdal az Antillákra, hogy aztán önkéntesnek jelentkezék az amerikai-spanyol háborúba. A haditengerészetnél szolgált, s részt vett a kubai flotta hadműveleteiben, majd sebesülése után hazatért Magyarországra.

Írásait a századforduló legelődkelőbb fővárosi lapjai közölték. A *Hét*, az *Új Idők*, a *Vasárnapi Újság*, a *Pesti Napló* és persze a vidéki újságok is. Carnegie

könyvét is ő fordította magyarra, s egyáltalán őt tekintették az emberbaráti intézmények legfőbb pesti szakértőjének. Egyben Virter Ferenc volt a magyar sajtó egyik legtájékozottabb külföldi munkatársa.

Ismertette az angol színházi életet, s a londoni klubok tevékenységét, és színházi leveleket küldött Párizsból, sőt egy novelláskönyvet is kiadott *Párizsi elbeszélések* címmel Francois de Rive álnév alatt. Hogy miért álnéven? Talán így előkelőbb volt, mintha csak Virtert írt volna a címlapra. Szóval, kifogástalan világfí volt Vértesi Károly unokaöccse. De aztán egyszerre búcsút mondott a nagyvilágnak, az irodalmi érvényesülésnek, és beült Budapesten a bácsordasi Borovszky Samu népes szerkesztőségébe.

Borovszky akkor már akadémikus volt, elismert tudósa a néprajznak, s két nagyszabású vállalkozás, a Magyarország vármegyéi és városai, valamint a Monográfiai Társaság főszerkesztője. Itt végezte névtelen munkáját, a magyar falvak történetét ellenőrizve évekig Virter Ferenc.

Alig múlt harmincéves, amikor jelentős sikerei ellenére hátat fordított az irodalomnak, sőt az újságírásnak is. Ki tudná megmondani, miért! Talán az is hozzájárult elkedvetlenedéséhez, hogy az amerikai magyarokról sokkal érdekfeszítőbb és igazabb tudósításokat írtak, mint aminőket maga írt, mindennek előtt Ady Endre leveleiben ugyancsak hitelesebb, de főleg művészibb írásokon keresztül keltette fel a magyar olvasók érdeklődését.

Aztán a Monográfiai Társaságot is otthagya, s átvette egy az ő korában igen modern intézmény, az Uránia tudományos színház igazgatását. A világot járt Virter Ferenc igen alkalmasnak tűnt erre a szerepre. Képvetítéssel kísért ismeretterjesztő előadásokat rendeztek az Urániában, s ha időnként vidéki városokba is eljutott egy-egy ilyen előadás, valósággal lázba hozta a környék tudományszomjas ifjúságát.

De a film fejlődésével ezek a vetített álló- és mozgóképek hamarosan esetlenné váltak, s amikor Heltai Jenő a hosszú mozgóképszínház szót mozira egyszerűsítette, az Urániának is lépést kellett tartania a fejlődéssel: Budapest legnagyobb mozija lett 1922-ben, s Virter Ferencnek az új intézményhez már nem volt köze. A mozi idegen volt számára, talán nem is értette, s fölöslegességérzetét negyvenkilenc éves korában, 1924-ben megszüntette a jótékony halál.

*

Az 1906-ban megjelent országgyűlési választások a 48-as függetlenségi párt győzelmével végződtek a Bácskában. A választást megelőző agitációs kampányban a szerb politikusok nem voltak egységesek. A Svetozar Miletić korában kialakult szilárd egységnek nyoma se volt. A nemzetiségi szavazatokon négy párt osztozott, s Bácskában azok közül is egy, a szlovákoké váratlanul megerősödve küldte a parlamentbe a későbbi Csehszlovákiában oly nagy szerepet játszó Hodzsa Milánt, aki csaknem kétszáz szavazattal hagyta maga mögött Schmausz Endre volt főispánt. A szavazás természetesen nyílt volt, s a

nemzetiségek szavazati jogát, ahol csak lehetett – mint ezt a korabeli szerb lapok felpanaszolták –, kijátszották. Bácskából ebben az évben került ki a legkevesebb szerb képviselő: mindössze kettő. Títelen Musiczki Döme, Bácsótvároson Adamovics István. A szerb választók többsége a 48-as függetlenségi pártot támogatta. Anélkül, hogy ellenjelöltet állított volna.

Ezen a körülményen több mint nyolcvan év távlatából visszanezve joggal csodálkozhat az olvasó. Mert nincs mit szépíteni rajta: a függetlenségi párt szélsőséges nacionalizmusa csak taktikai engedményeket tett, s magyarosítási programja nem kedvezhetett semelyik nemzetiségnek.

De a szerb kisebbségi politikának is megvolt a maga taktikai elképzelése. Mindenekelőtt abból a meggyőződésből indultak ki, hogy csak győztes párttól remélhetnek valamit. S 1906-ban – ahogy be is következett – minden jel arra vallott, hogy a választásokból a 48-as függetlenségi párt kerül ki győztesen. Más kérdés volt, hogy mit szól majd ehhez a király. A szerb politikusok egy része azon a véleményen volt – s igaza lett! –, hogy Bécs nem fog megtérni egy függetlenségi kormányt. A jóslatokra épült taktika zúzta szét a szerb politikai egységet a Bácskában.

A választási előkészületek Zomborban is nagy izgalommal folytak. A volt szabadelvű párt tekintélyes vezetői – Krónics, Konyovics, Lalosevics, Bugárszki – tanácskozássra ültek össze, és meghívták a függetlenségi pártot támogató szerb politikusokat, akiknek képviseletében Dr. Vujics, Pavkovics próta, Bikár Lyubomir, Maglits István és Bikár Kuzman jelent meg.

A tanácskozást egy incidens előzte meg: a tankerületi főigazgató felfüggesztette a zombori főgimnáziumi szerb nyelvet előadó óradíjas tanárát, Pavkovics Györgyöt, ami kölcsönös vádaskodást váltott ki. Bugarszkiek lapja, a Sloga a függetlenségi párt sovíniszta aknamunkáját vélte látni a dolog mögött, azt a pártot, amelyhez az érintett Pavkovics György is tartozott. A Bácsmegeyi Függetlenség viszont azt állította, hogy a szabadelvű párt szerb tagozata indított hajsztát a 48-as Pavkovics ellen, a kultuszminisztériumnak is feljelentést téve ellene. Az igazság most már sosem derül ki.

Szakadás állt be azonban a szabadelvű párti szerbek soraiban is. A fiatalok törtek előre, s a város képviselőjét, Drakulics Pált meg se hívták erre a tanácskozásra. Biztosak voltak a bukásában, mint ahogy ő maga sem hitt a győzelmében, és nem indult a választásokon. A tanácskozásnak a békét kellett volna megteremtenie a zombori szerbek között, de ehelyett tovább fokozta a politikai ellenségeskedést. A radikálisok nevében – ahogy a 48-as pártot támogató szerb csoport nevezte magát – dr. Vujics János mindjárt az értekezlet elején kijelentette, hogy „a párt Fernbach Péterrel szemben nem állít jelöltet, hanem őt bárkivel szemben teljes erejével támogatni fogja. E kijelentés után a radikálisok eltávoztak, és az értekezlet összehívóit faképnél hagyták” – mint erről a *Bácsmegeyi Függetlenség* beszámolt.

De a radikálisok között sem volt meg a teljes egyetértés. Mert utána Pavkovicsot mégiscsak jelölték népszerűségére s a hithű szerbek tömegeire számít-

va, aztán határozatukat megmásítva visszavonták a jelölést. A képviselő Zomborban a szerb szavazatoknak köszönhetően Fernbach Péter földbirtokos lett. Pavkovics György pedig örök időkre visszavonult a politikai életből. Az impériumváltás után, amikor Zomborban politikai ellenfelei jutottak hatalomra, s dr. Lalosevics egy ideig a vajdasági kormány elnöke volt, még a kis szerb templom parókiájának gondozásáról is lemondott.

Fernbach Péter se maradt sokáig hatalmon. A következő választásokon dr. Konyovics Dávid lett Zombor képviselője, s a Fernbach név csak negyven évvel később tűnt fel újra, a második világháború alatt, amikor Fernbach Péter fia lett Újvidék város főispánja, míg édesanyját, az egykor ugyancsak szerepet játszott nagyasszonyt a bevonuló magyar honvédek utcai lövöldözéseik során véletlenül agyonlőtték.

*

Mikor egyik tanácsadója aggodalmát fejezte ki Mária Terézia, a „copfos kanca” előtt – ahogy ellenségei nevezték a háta mögött –, hogy talán mégiscsak sok lesz a jutalom, amit a királynő oly bőkezűen osztogatott a telepítők között, egyszerre százezer holdakat kihalítva Magyarország testéből, csak annyit felelt mosolyogva: Megengedhetjük magunknak!

A jutalmazás ilyen gyakorlásának hagyománya volt. Az uralkodók századokon át mindenütt birtokokkal jutalmazták hűséges embereiket, s a háborúkban kitűnt hősöket, nemegyszer vissza is vonva a hűtlenné vált alattvalónak adott ajándékot. S amit a törökverő Szavoyai Jenő kapott a Zentai csata után, Bellyét, aztán később Csepel szigetét, az aránylag nem is volt olyan sok a későbbi telepítők jutalmához mérten. Mert a zentai hős lett volna az első telepítő ezen a vidéken, ő azonban, mint említettük, elhanyagolta itteni birtokait, Csepelnek sokkal nagyobb figyelmet szentelt. Ráckeven épített kastélyt, oda hozott be németeket és szerbeket. Magyarellenes híre volt, amit azzal láttak bizonyítva, hogy Pesten kaszárnnyát épített, Bécsben viszont királyi nyaralót, a Schönbrunn, egyebek között. A francia származású osztrák hadvezér azonban, miközben eleget tett a barokk kor követelményeinek, mindenekelőtt katonának volt. Ezzel magyarázható, hogy minden lelki gátlás nélkül harcolt a franciák ellen, s aratta győzelmeit fölöttük.

De Savoyai Jenő korában Eruópa-szerte országokat daraboltak fel és osztottak el jutalomképpen, illetve büntetés gyanánt. Egy-egy kis tartomány sorsa nem okozott különösebb gondot. Meg aztán ezek a birtokok korábban is olyan nagyurak tulajdonában voltak, akik talán nem is jártak erre soha.

Nagyobb területről volt szó a Zentai csata után. Egész Magyarország sorsáról. Mert azt az udvar és a legfőbb haditanács, amelynek elnöke Savoyai Jenő volt, „fegyverrel meghódított tartománynak” tekintette. Még IV. Károly sem akarta elismerni a rebellis magyarok jogait Rákóczi szabadságharca után, s Magyarország déli részein sokáig szabad keze volt a hadseregnek. A visszafog-

lalt Temesi bánságot nem is akarták Magyarországhoz csatolni, hanem Erdélyhez hasonlóan önálló tartományná tenni. Katonai megfontolásokon kívül azonban a bizonytalan politikai helyzet is hozzájárult, hogy ezen a vidéken évtizedekig váratott magára az intenzív telepítés.

Jutalmat kaptak a határőrvidék katonái, amikor megkezdődött a vidék polgárisítása. Sőt, Mária Terézia ezen túlmenően még magyar nemesi rangra is emelt számtalan szerb, illetve „dalmata” tisztet, főként a tiszai kerületben. A katonák pedig megtarthatták korábban élvezett földjüket, amely most már a tulajdonukba ment át. Akik nem akarták alávetni magukat a városi hatóság-
nak Szabadkán és Zomborban, új települést alapítottak, például Nemesmiliti-
cset, mert részben nemesek, részben militárisok voltak. Eleinte haszonbért fi-
zettek, később pedig adományozás útján 40 ezer forinttal megváltották a tulaj-
donukba került birtokot.

A katonai erények jutalmazása még a régi idők szokásjoga volt. Mert amíg Rákóczi seregei valósággal éhen haltak, „a nemesi martalócok – Jászi Oszkár szerint – csak úgy megrohanták a fejedelmet birtokadományért. Abból, ami még elajándékozható – kérdezte Károlytól – mi maradt hátra? Hiszen szűkös helyzetének így is az egyik oka, hogy érdeme jutalmát mindenki időnek előtt kívánta, hazáját bérért, fizetésért, jószágért szolgálta”.

Nemcsak a jobbágyok, hanem a behozott telepések is összehasonlíthatatlanul kevesebb földet kaptak, mint a leszerelt katonák vagy pláne a nemesek. Idő kellett, amíg a földosztó urak megértették, hogy az így elosztott föld nagy része parlagon maradt, mert annyi volt, hogy tulajdonosa maga meg sem művelhette, vagy megszokta még katona korában, hogy nem okvetlenül kell birtokának minden darabját kihasználni.

S ezek az érdemek jutalmául szétosztott földek lettek aztán a föld nélküli szegények eltartói. Béresek, cselédek foglalták el később a jobbágy helyét az urak birtokán, akik a legmagasabb társadalmi rendhez tartoztak már, és senki sem emlékezett többé rá, hogy őseik közönséges martalócok voltak.

Az állandó hadseregek megszervezése, az általános katonakötelezettség vett véget annak a középkori állapotnak, amely a fegyverforgatást érdemnek tekintette, nem pedig kötelességnek. De mit változtatott ez a birtokában biztosan ülő uraság, és a kiszolgáltató föld nélküli ember helyzetén.

*

Amikor Ferenc József 1860. október 20-án kelt királyi diplomája visszahe-
lyezte alkotmányos jogaiba a magyar vármegyéket, Vajdaság megszüntetésére
és az anyaországhoz való visszacsatolására is sor került. A történelmi változás
viszonylag simán ment végbe. Isa Popović tartományi főnök átadta az újra ki-
nevezett Rudics József főispánnak a vármegye kulcsait és pecsétjeit, és ezzel a
megyei önkormányzat formailag is helyreállt. Szabadkán december 31-én,
Szilveszter napján rendeztek örömmünepet, Zomborban pár nappal később,

mivel ide a hír megkésve érkezett. Elénekeltek a Himnuszt, a Szózatot – melyet az apatini német énekar magyar nyelven énekelt –, s már az első megyei közgyűlésen felirati indítványt fogadtak el. A feliratot a királyhoz egy bizottság szerkesztette meg, amelynek elnöke Isa Popović volt, a megszünt tartomány volt főnöke, s ebből a tényből következtethetünk az önkényuralom alatti magatartására. Nem lehetett sem kegyetlen Bach-huszár, sem elfogult szerb nacionalista, ha most az 1848-as törvények visszaállítását kérelmező bizottság épp őt választotta elnökéül. Valószínűleg a nemzetiségi béke jegyében járt el akkor is, most is, sőt, ezen túlmenően magyarbarát érzelmeit sem rejtette véka alá.

A felirat a kor barokk stílusában, a kötelező lojalitás hangján íródott, de ugyanakkor imponáló önérzettel. A visszacsatolásról szólva például ilyeneket olvashatunk a hosszú körmondatban: „. . . ez intézkedésben Ófelsége atyai gondoskodása, s a hű magyar nemzetet kiengesztelő legmagasabb szándékának további bizonyítékát látta.” Szóval, haragudott a nemzet, s a királynak ki kellett engesztelnie. Nemzeti jogait sem tartotta királyi kegynek a vármegye, hanem „Ófelségének koronás elődje által szentesített törvénynek”.

Azt sem titkolja a felirat, hogy a vármegye tudatában van, milyen okok készítették a királyt az engedékenységre. Kérelmét is ezzel a szinte fenyegető indokkal támasztja alá, további engedményekkel sürgetve, mondván: „Ófelségének Európa jelen válságos perceiben az özves birodalom nehéz viszonyaihoz képest tett kezdeményező intézkedése csupán átmeneti hidat képezend.” S ez igaz is volt. Mert amint a Monarchia helyzete kicsit megszilárdult, a király feloszlatta a magyar országgyűlést, s a vármegyék élére királyi biztosokat állított.

Gróf Forgách Antal főkancellár lett, s a reakció s Bécs érdekeinek legfőbb védelmezője Magyarországon. Első dolga volt rendreutasítani a vármegyét, mert „törvényhatósági jogain messze túlhaladva Ófelsége jogait megtámadni merészelte”. De a bátor felirat aláíróinak: Isa Popovićnak, Latinovits Vincének, Mártonffy Károlynak, Millasin Jakabnak, Koczik Pálnak és Aszt Nándornak nem lett semmi bajuk. Tisztelettudóan, de szembeszálltak a királlyal, és a hajuk szála sem görbült meg. Különös kor volt. Próbálna valaki ma szembehelezkedni valahol egy uralkodóval!

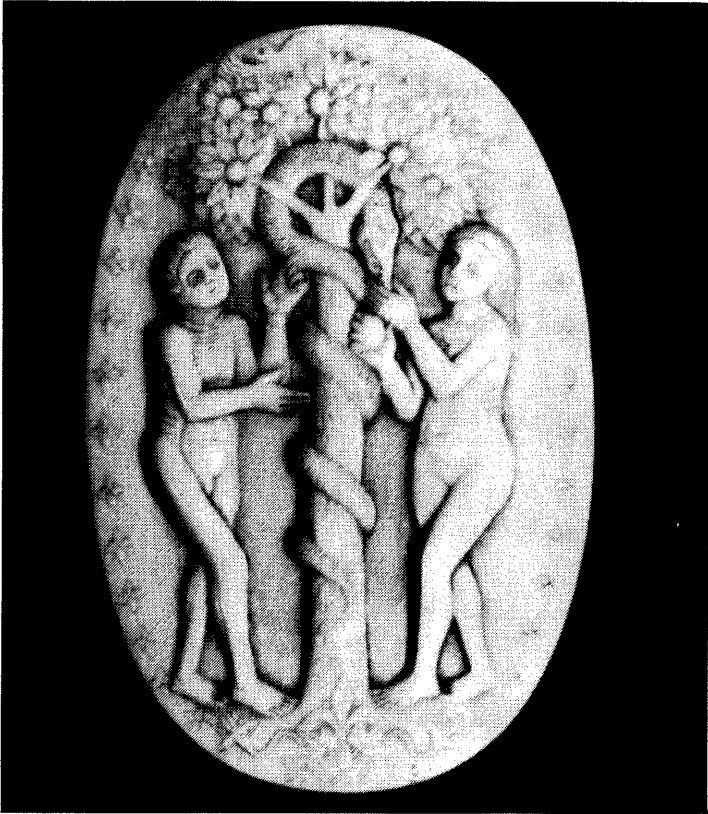
Persze, a közben megválasztott országgyűlési képviselők mandátuma megszünt. Pedig nem mindennapi politikai figurák nyerték el a voksok többségét. Külán például Jámbor Pál, a Petőfi ellen kijátszott Hiador lett képviselő, még hozzá gróf Erba-Odescalchi nagybirtokost buktatta ki. Pedig a szép nevű gróf bizonyára többet költött korteskedésre, mint a tízévi párizsi emigrációjából hazatért, kopott reverendájú költő.

Ómoravicán a nyelvész Ballagi Mórt választották meg, annak ellenére, hogy nem volt politikus, sőt, még a tetejébe Mór is volt. De a magyar nyelvfejléséről írt tanulmányokat, és szótárt szerkesztett, s a magyar nyelv előbbre viteleinek ügye olyan nagy és szent dolog volt, már magában véve politikai tett, hogy még a Krivaja völgyében is biztos sikert jelentett. Igaz, hogy négy évvel

később jött egy Vojnics, és simán legyőzte. De hol volt már akkor a nemzeti lelkesedés tüze! A kiegyezés előestéjén a választók is megfontoltabbak lettek, mivel a „haza bölcse”, Deák Ferenc is mérsékletre intett.

És türelempróba is volt a kiegyezésig tartó négy év. A függetlenségi párt megalakulására még várni kellett, és nem mindenki volt hajlandó várni. Aszt Nándor például, akit a szabadságharc leverése után minduntalan letartóztatnak, váratlanul állást vállalt, megyei főjegyző lett, amit az újabb kor történetírója, a fiatal Móricz Zsigmond is csak fejcsóválások közepette volt képes megjegyezni negyven évvel később.

De Aszt Nándornak lehetett igaza, mint egyébként mindenkinek, aki tudja, hogy a kellő pillanatban hova kell állnia, mert a kiegyezés évében már alispán lett, és nemsokára királyi ítélőtáblai bíró. Kipolitizálta a jövőjét!

Viktor Hohlenko: Ádám és Éva